RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK VA TARBIYAVIY YONDAŞUVLARNI TAKOMILLAŞTIRIŞNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Ismoilova Dilafruz Muhiddinovna,
Çirçiq davlat pedagogika universiteti
DOI: 10.67620/yoshlarvailm.0340024

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim muhitida öqitiş va tarbiyalaş jarayonlarining özaro boğliqligi tahlil qilinadi. Muallif raqamli texnologiyalar ta'limning texnik imkoniyatlarini kengaytirişi bilan birga, tarbiyaviy ta'sir doirasini toraytirib qöyiş xavfini ham tuğdirişini asoslaşga harakat qiladi. Xorijiy tadqiqotlar tahlili asosida pedagogik va tarbiyaviy yondaşuvlarni takomillaştirişning beşta asosiy mexanizmi ajratib körsatilgan: öqituvçining raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantiriş, aralaş ta'lim modellarini joriy etiş, onlayn hamjamiyatda pedagogik mavjudlikni ta'minlaş, raqamli fuqarolik madaniyatini şakllantiriş va sun'iy intellekt vositalaridan örinli foydalaniş. Maqola natijalari ta'lim muassasalari rahbarlari, öqituvçilar va metodistlar uçun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit sözlar: raqamli ta'lim muhiti, pedagogik yondaşuv, tarbiyaviy jarayon, raqamli kompetensiya, aralaş ta'lim, raqamli fuqarolik, TPACK.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь процессов обучения и воспитания в цифровой образовательной среде. Автор стремится обосновать, что цифровые технологии, расширяя технические возможности образования, одновременно создают риск сужения сферы воспитательного воздействия. На основе анализа зарубежных исследований выделены пять основных механизмов совершенствования педагогических и воспитательных подходов: развитие цифровой педагогической компетентности учителя, внедрение моделей смешанного обучения, обеспечение педагогического присутствия в онлайн-сообществах, формирование культуры цифрового гражданства и рациональное использование инструментов искусственного интеллекта. Результаты статьи имеют практическую значимость для руководителей образовательных учреждений, преподавателей и методистов.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, педагогический подход, воспитательный процесс, цифровая компетентность, смешанное обучение, цифровое гражданство, TPACK.

Abstract. The article examines the relationship between teaching and upbringing in digital learning environments and argues that digital technologies, while expanding the technical possibilities of education, may also weaken its educational influence unless that influence is deliberately designed. Based on a review of international research, five mechanisms for improving pedagogical and educational approaches are identified: developing teachers' digital pedagogical competence, introducing blended learning models, ensuring teaching and social presence in online communities, fostering digital citizenship, and the responsible use of artificial intelligence tools. The findings may be

useful for school and university administrators, teachers and methodologists.

Keywords: digital learning environment, pedagogical approach, educational process, digital competence, blended learning, digital citizenship, TPACK.

Kiriş

Sönggi ön yillikda ta'lim jarayoni şiddat bilan raqamlaşmoqda. Masofaviy ta'limga majburan ötiş davri esa bu jarayonni yanada tezlaştirdi va köplab ta'lim muassasalari öqitişning yangi şakllariga deyarli tayyorgarliksiz kirişga töğri keldi. Natijada texnik jihatdan platforma, dasturiy ta'minot va qurilmalar bilan ta'minlaş birinçi öringa çiqdi, pedagogik va tarbiyaviy masalalar esa köpinça ikkinçi darajali bölib qoldi. Ta'lim faqat axborot uzatiş emas. Öquvçi dars jarayonida bilim bilan birga qadriyatlarni, muloqot madaniyatini, mas'uliyat va öz-özini boşqariş könikmalarini ham egallaydi. An'anaviy sinf xonasida bu jihatlar öqituvçining şaxsiy namunasi, jamoadagi muhit va jonli muloqot orqali öz-özidan şakllanib borgan. Raqamli muhitda esa bunday tabiiy tarbiyaviy ta'sir öz-özidan paydo bölmaydi, uni ongli ravişda loyihalaş kerak böladi. Şu sababli tadqiqotning dolzarbligi raqamli vositalarni qanday qöllaş emas, balki ularni qanday pedagogik va tarbiyaviy maqsadlarga böysundiriş masalasi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli ta'lim muhitini faqat texnik vositalar majmui sifatida tuşuniş çalğituvçi bölardi. Selvin ta'kidlaganidek, ta'limdagi texnologiyalar heç qaçon neytral bölmaydi: ular özi bilan ma'lum bir öqitiş va örganiş tasavvurini olib keladi. Boşqaça aytganda, qaysi platforma tanlanişi, topşiriqlar qanday şaklda berilişi va natijalar qanday baholanişi öquvçi nimani muhim deb hisoblaşiga bevosita ta'sir qiladi. Demak, raqamli muhitni loyihalaş allaqaçon pedagogik va tarbiyaviy qaror hisoblanadi. Bu fikr Bond va hammualliflarning tizimli şarhida ham tasdiqlanadi. Ularning ma'lumotlariga köra, oliy ta'limda raqamli vositalar öquvçilarning faolligini oşirişi mumkin, biroq bu ta'sir asosan xulq-atvor jihatidan örganilgan, hissiy va kognitiv faollikka e'tibor esa sezilarli darajada kam berilgan. Bu holat raqamli muhitda tarbiyaviy jihatlar yetarliça örganilmaganini körsatadi.

Raqamli muhitdagi har qanday özgarişning markazida öqituvçi turadi. Mishra va Koehler taklif qilgan TPACK modeli öqituvçi bilimini uç tarkibiy qismning kesişmasi sifatida körsatadi: fan böyiça bilim, pedagogik bilim va texnologik bilim. Modelning asosiy ğoyasi şundaki, texnologiyani alohida örganiş yetarli emas, öqituvçi uni aynan öz fanining mazmuni va öquvçilarining xususiyatlariga moslab qöllay olişi kerak. Evropa Ittifoqida işlab çiqilgan öqituvçilar uçun raqamli kompetensiyalar doirasi (DigCompEdu) bu masalaga kengroq qaraydi. U kasbiy faoliyat, raqamli resurslar bilan işlaş, öqitiş va örganişni taşkil etiş, baholaş, öquvçilarni qöllab-quvvatlaş hamda ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantiriş kabi yönalişlarni qamrab oladi. Diqqatga sazovor tomoni şundaki, bu doirada öqituvçining kasbiy muloqoti va öquvçi bilan munosabati ham alohida kompetensiya sifatida körilgan, ya'ni tarbiyaviy jihat texnik könikmalardan ajratilmagan. Tondeur va hammualliflar öqituvçining pedagogik qaraşlari va texnologiyadan foydalaniş örtasidagi boğliqlikni tahlil qilib, qaraşlari öquvçi markazli bölgan öqituvçilar texnologiyani ham köproq öquvçi faolligini oşiriş

uçun işlatişini körsatdilar. Bundan amaliy xulosa kelib çiqadi: malaka oşiriş dasturlari faqat dasturlarni örgatiş bilan çeklanib qolmasligi, öqituvçining pedagogik e'tiqodlari bilan işlaşni ham öz içiga olişi lozim.

Töliq onlayn ta'lim jonli muloqot imkoniyatini çeklaydi, töliq an'anaviy ta'lim esa raqamli vositalarning afzalliklaridan foydalanmaydi. Aralaş ta'lim modeli, jumladan teskari sinf (flipped classroom) yondaşuvi bu ikki çekkani uyğunlaştirişga imkon beradi. Bu modelda öquvçi yangi mavzu bilan darsdan oldin mustaqil tanişadi, sinfdagi vaqt esa muhokama, hamkorlikdagi topşiriqlar va individual yordamga ajratiladi. Tarbiyaviy nuqtai nazardan bu modelning ahamiyati şundaki, darsdagi vaqt axborot berişdan ozod böladi va öqituvçi öquvçilar bilan bevosita muloqot qiliş, ularning fikrini tinglaş, jamoada işlaş madaniyatini şakllantiriş uçun köproq imkon topadi. Hattining katta hajmdagi tadqiqotlarni umumlaştirgan işi ham öqituvçi va öquvçi örtasidagi munosabat sifati, fikr-mulohaza beriş kabi omillar öquv natijalariga sezilarli ta'sir qilişini körsatadi. Raqamli vositalar bu omillarni siqib çiqarmasligi, aksinça ularga vaqt ajratişi kerak.

Garrison, Anderson va Arçer taklif qilgan Community of Inquiry (tadqiqotçilar hamjamiyati) modeli onlayn ta'lim sifatini uç xil mavjudlik orqali tavsiflaydi: kognitiv, ijtimoiy va öqituvçi (pedagogik) mavjudligi. Ijtimoiy mavjudlik öquvçilarning özlarini guruhning haqiqiy a'zosi sifatida his qilişini, öqituvçi mavjudligi esa darsni loyihalaş, muhokamani yönaltiriş va töğridan-töğri öqitişni anglatadi. Bu model raqamli muhitda tarbiya masalasiga aniq javob beradi. Onlayn kursda öqituvçi faqat topşiriq joylaştirib, natijani tekşirib turadigan bölsa, ijtimoiy va pedagogik mavjudlik yöqoladi, öquvçi esa özini yolğiz his qiladi. Aksinça, muntazam fikr-mulohaza, muhokama maydonlarida öqituvçining iştiroki, öquvçilar örtasidagi hamkorlikni rağbatlantiriş tarbiyaviy muhitni qayta tiklaydi. Amaliyotda bu öqituvçining onlayn muloqot qoidalarini birgalikda belgilaşi, har bir öquvçiga şaxsiy murojaat qilişi va muhokamalarda hurmat madaniyatini namuna orqali körsatişida ifodalanadi. Onlayn muhitda öquvçining öz örganişiga bölgan içki qiziqişi ham alohida e'tiborga loyiq. Rayan va Desining öz-özini belgilaş nazariyasiga köra, mustaqillik, layoqatlilik va boşqalar bilan boğliqlik ehtiyojlari qondirilganda içki motivatsiya mustahkamlanadi. Raqamli topşiriqlarni tanlaş imkoniyati beradigan, öquvçining muvaffaqiyatini körsatadigan va jamoaviy işni qöllab-quvvatlaydigan tarzda tuziş şu uç ehtiyojga mos keladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Raqamli muhitda öquvçi nafaqat bilim oladi, balki internetda muloqot qiladi, axborot izlaydi, boşqalarning fikriga munosabat bildiradi. Ribble raqamli fuqarolikni texnologiyadan foydalanişda me'yorli va mas'uliyatli xulq-atvor normalari sifatida ta'riflaydi va uni öqitiş dasturining muntazam qismiga aylantirişni taklif qiladi. Unga köra, bu soha etiket, axborot savodxonligi, şaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, huquq va majburiyatlar kabi yönalişlarni qamrab oladi. Bu yerda tarbiyaviy yondaşuvning an'anaviy asoslari ham öz kuçini saqlab qoladi. Lykonaning xarakter tarbiyasiga oid işi şuni körsatadiki, axloqiy fazilatlarni faqat ta'riflaş bilan şakllantirib bölmaydi, ular biliş, his qiliş va amalda bajarişning uyğunligini talab qiladi. Raqamli muhitga tatbiq etilganda bu degani, öquvçiga internetda javobgarlik haqida gapirib berişning özi

yetarli emas, uni haqiqiy vaziyatlarda, masalan guruhli onlayn loyihada, boşqalarning mualliflik huquqini hurmat qilişda yoki tortişuvda madaniyatli fikr bildirişda maşq qildiriş zarur.

Sun'iy intellektga asoslangan vositalar ta'limda şaxsiylaştirilgan öqitiş, avtomatik baholaş va öquvçilarning özlaştirişini kuzatiş kabi imkoniyatlarni taklif qilmoqda. Biroq Zavatski-Rixter va hammualliflarning oliy ta'limda sun'iy intellekt tadqiqotlari böyiça tizimli şarhi muhim kamçilikni körsatadi: bunday tadqiqotlarning aksariyati texnik jihatdan yondaşgan, pedagogik va etik masalalar hamda öqituvçilarning roli esa çetda qolgan. Uilyamson va Eynon ham bu sohadagi tarixiy va siyosiy kontekstni tanqidiy körib çiqiş zarurligini ta'kidlaydilar. Xolms va hamkasblari ta'limda sun'iy intellektdan foydalanişda ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmlardagi xolislik va qaror qabul qilişdagi şaffoflik kabi etik masalalarni alohida körsatadilar. Şu sababli bu vositalardan foydalanişda uçta tamoyilga amal qiliş maqsadga muvofiq: vosita öqituvçining örnini bosmasligi, balki unga yordam berişi; öquvçilar ularning işlaş prinsipi va çeklovlari haqida xabardor qilinişi; mustaqil fikrlaş va akademik halollik talablari saqlanişi. Aks holda tayyor javobga tayaniş odati öquvçida tanqidiy fikrlaş va mas'uliyat könikmalarining rivojlanişiga tösqinlik qilişi mumkin. Ajratib körsatilgan mexanizmlar alohida-alohida emas, balki bir butun tizim sifatida işlaydi. Öqituvçining kompetensiyasi qolgan barça mexanizmlarning poydevori bölib xizmat qiladi, aralaş ta'lim modeli esa tarbiyaviy muloqot uçun vaqt ajratadi. Onlayn hamjamiyatdagi pedagogik mavjudlik bu muloqotni raqamli muhitda ham saqlab qoladi, raqamli fuqarolik madaniyati öquvçining mustaqil harakatlariga axloqiy mezon beradi, sun'iy intellekt vositalari esa uşbu jarayonlarni qöllab-quvvatlovçi yordamçi omil sifatida qaraladi. Ularni izçil joriy etiş ta'lim muassasasidan alohida çora-tadbirlar emas, balki yagona strategiya işlab çiqişni talab qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim muhitida pedagogik va tarbiyaviy yondaşuvlarni takomillaştiriş ta'lim jarayonini texnologik jihatdan modernizatsiya qiliş bilangina çeklanmaydi. Bu jarayon, avvalo, raqamli vositalarni ta'limning pedagogik maqsadlari, axloqiy qadriyatlari va şaxsni har tomonlama rivojlantiriş vazifalari bilan uyğunlaştirişni talab etadi. Tahlillar şuni körsatadiki, öqituvçilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantiriş, aralaş ta'lim modellaridan samarali foydalaniş, onlayn muhitda pedagogik va ijtimoiy mavjudlikni ta'minlaş, raqamli fuqarolik madaniyatini şakllantiriş hamda sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyat bilan foydalaniş uşbu jarayonning muhim yönalişlari hisoblanadi. Mazkur mexanizmlarning samaradorligi ularni alohida tadbirlar sifatida emas, balki özaro boğliq yaxlit tizim sifatida amalga oşirişga boğliq. Bunda öqituvçi nafaqat bilim beruvçi, balki öquvçilarning mustaqil fikrlaşi, mas'uliyati, muloqot madaniyati va axloqiy qaraşlarini rivojlantiruvçi asosiy subyekt sifatida namoyon böladi. Sun'iy intellekt va boşqa raqamli vositalar esa pedagogik muloqotning örnini egallamasdan, ta'lim sifatini oşirişga xizmat qilişi lozim. Şu asosda ta'lim muassasalarida öqituvçilarning raqamli-pedagogik tayyorgarligini muntazam oşiriş, öquvçilarni raqamli xavfsizlik va akademik halollik

qoidalariga örgatiş, hamkorlikka asoslangan onlayn faoliyatni kengaytiriş hamda raqamli texnologiyalardan foydalanişning pedagogik va etik mezonlarini işlab çiqiş maqsadga muvofiqdir. Natijada raqamli ta'lim muhiti nafaqat bilimlarni egallaş, balki ma'naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas'uliyat va mustaqil fikrlaşni rivojlantirişga xizmat qiladigan samarali pedagogik makonga aylanişi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic, 2016.
2. Bond M., Buntins K., Bedenlier S., Zawacki-Richter O., Kerres M. Mapping research in student engagement and educational technology in higher education: a systematic evidence map. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 2020.
3. Zawacki-Richter O., Marin V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education - where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education, 2019.
4. Williamson B., Eynon R. Historical threads, missing links, and future directions in AI in education Learning, Media and Technology, 2020.
5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.